

Moralność i religijność przyszłych liderów biznesu

1. Moralny pracownik

Każdy wzrost czy rozwój oznacza przesuwanie się od niższej do wyższej, bardziej preferowanej fazy egzystencji zgodnie z ideałami i aspiracjami grupy osób. Ideały te wynikają z ludzkiej kultury, która z kolei reprezentuje ich najgłębsze założenia i poglądy na temat natury osoby ludzkiej, natury świata i celów życia¹. Naturalną sprawą jest także rozwój moralny człowieka.

Z perspektywy zarządzania można powiedzieć, że przełożeni chcieliby mieć pracowników o wysokiej moralności (etyce). Także podwładni preferują etyczne zachowania przełożonych. Jak piszą Traiser i Eighmy², przedsiębiorstwa chcą zatrudniać etycznych pracowników. Próbują one zwiększać swoje szanse (przewagi konkurencyjne) poprzez zatrudnianie osób o wysokiej moralności, za pośrednictwem procesów rekrutacji, oceny i selekcji potencjalnych pracowników. Znalezienie uczciwego pracownika, który będzie dzielił pasję i zaangażowanie pracodawcy może być trudnym i długotrwałym przedsięwzięciem³.

2. Badanie rozwoju moralnego

Za prekursora badań nad moralnością uważa się Piageta, który badał rozwój moralny dzieci⁴. Uznał, że można mówić o etapach życia moralnego, o istnieniu trzech istotnych okresów w rozwoju odczuwania sprawiedliwości (justice) przez dziecko:

- 1) okres do osiągnięcia wieku 7-8 lat, w którym poczucie sprawiedliwości jest podporządkowane autorytetowi dorosłych;
- 2) okres rozciągający się w przybliżeniu na lata 8-11, w którym następuje nasilenie egalitaryzmu (poczucia równości);

¹ Por. Mulla Zubin R.; Krishnan Venkat R., Karma-Yoga: The Indian Model of Moral Development, *Journal of Business Ethics* (2014) 123:339–351

² Por. Traiser Shanda, Eighmy Myron A., Moral Development and Narcissism of Private and Public University Business Students, *Journal of Business Ethics* (2011) 99:325–334

³ Por. Scott Jonathan T., *The Entrepreneur's Guide to Building a Successful Business*, Experience and advice from hundreds of small business owners /operators in fourteen countries, Published by: EFMD aisbl, Rue Gachard 88 – Box 3 1050 Brussels, Belgium 2017 s. 61.

⁴ Por. Piaget Jean, *The Moral Judgment of the Child*, Routledge & Kegan Paul Ltd., London 1965, s. 314.

- 3) okres, który nadchodzi w wieku około 11-12, w którym poczucie równości jest łagodzone przez uwzględnienie sprawiedliwości.

Badania zapoczątkowane przez Piageta były prowadzone przez Kohlberga, a jego pierwsza publikacja na ten temat pochodzi z roku 1963⁵. Jednym z celów prowadzonych wtedy badań była empiryczna identyfikacja następujących po sobie sposobów moralnego myślenia. Badania były prowadzone wśród chłopców w wieku 10, 13 i 16 lat mieszkających w okolicy Chicago. Jak Kohlberg wyraźnie zaznacza, w swoich badaniach inspirował się wcześniejszymi empirycznymi studiami Piageta. Z poszczególnymi chłopcami przeprowadzano dwugodzinne wywiady i nagrywano ich wyniki na magnetofonie. Nie stosowano wystandardyzowanych sposobów klasyfikacji badanych osób – przypisania ich do typów zachowań. Na bazie przeprowadzonych rozmów stworzono sześć różnych typów zorientowania na wartości.

Poziom I. Poziom przed-moralny

Typ 1. Zorientowanie na karę i posłuszeństwo

Typ 2. Naiwny instrumentalny hedonizm

Poziom II. Moralność konwencjonalnej roli – konformizmu

Typ 3. Moralność dobrego chłopca - podtrzymywanie dobrych relacji z innymi i ich aprobaty

Typ 4. Moralność podporządkowania się autorytetom

Poziom III. Moralność wybieranych samodzielnie zasad moralnych

Typ 5. Moralność kontraktu i demokratycznie zaakceptowanych zasad (praw)

Typ 6. Moralność indywidualnie wybranych (osobistych) zasad sumienia

Należy podkreślić, że te „typy zorientowania na wartości”, które później zaczęto określać mianem faz rozwoju moralnego, nie były identyfikowane na podstawie badania hierarchii wartości, ale na podstawie identyfikowania procesów moralnego wnioskowania. Stąd później model Kohlberga zaczęto określać mianem „teorii moralnego wnioskowania”, a „typy zorientowania na wartości” zaczęto określać mianem „etapów moralnego wnioskowania”. Z perspektywy wielu lat można sądzić, że Kohlberg zdecydował się na ten sposób badania, ponieważ jego respondentami byli między innymi 10 letni chłopcy. Łatwiej takie osoby pytać o sposób wyjaśniania moralnych dylematów niż o ich hierarchię wartości. Należy także zwrócić uwagę, że w tym pierwszym modelu jest mowa o typach zorientowania na wartości, później

⁵ Por. Kohlberg Lawrence, The Development of Children's Orientations Toward a Moral Order I. Sequence in the Development of Moral Thought, Vita Humana 1963; 6:11-33

zaczęto używać sformułowania etapy moralnego wnioskowania, wprowadzając w ten sposób pewną gradację.

Jak pisze Kohlberg w tej pierwszej publikacji, w badaniach uwzględniono 30 różnych aspektów moralności, jakie badani chłopcy uwzględniali w swoim myśleniu. Tymi aspektami były przykładowo: pojęcie dobra, zorientowanie na „karzącą sprawiedliwość”, branie pod uwagę intencji w relacji do konsekwencji działań. Każdy aspekt był ujmowany na skali sześciostopniowej, a każdy punkt skali odpowiadał jednemu z sześciu wymienionych typów moralności.

Przypisanie każdego z 72 badanych chłopców do określonego typu nie było „ostre”. Przykładowo, jak pisze Kohlberg, 15 chłopców zostało przypisanych do pierwszego typu, ponieważ 45% ich myślenia mogło być scharakteryzowane jako typ 1.

Dla każdej badanej osoby określono profil pokazujący procent jego odpowiedzi odpowiadających każdemu z sześciu typów myślenia. Nie starano się przypisać badanej osoby do określonego typu. Należy także dodać, że Kohlberg zidentyfikował empirycznie typy myślenia odpowiadające typowi szóstemu i siódmemu, nie są to więc tylko typy teoretyczne, jak później sugerowano.

Późniejsze modyfikacje modelu Kohlberga

W dalszych latach w wyniku prowadzonych badań Kohlberg zaczął budować teorię i wprowadzać modyfikacje do stwierdzeń zawartych w publikacji z roku 1963. Modyfikacje te można opisać następująco:

1. O ile na początku swoich prac Kohlberg opisywał wyniki badań empirycznych dzieci⁶, to później uogólnił swoją teorię i objął nią także osoby dorosłe⁷.

⁶ Por. Kohlberg Lawrence, The Development of Children's Orientations Toward a Moral Order I. Sequence in the Development of Moral Thought, *Vita Humana* 1963, 6:11–33; Kohlberg Lawrence and Gilligan Carol, The Adolescent as a Philosopher: The Discovery of the Self in a Postconventional World, *Daedalus*, Vol. 100, No. 4, Twelve to Sixteen: Early Adolescence (Fall, 1971), pp. 1051-1086; Tapp June L., Kohlberg Lawrence, Developing Senses of Law and Legal Justice, *Journal of Social Issues*, Vol. 27, No. 2, 1971; Kohlberg Lawrence, Moral Education for a Society in Transition, *Educational Leadership*, October 1975, pp. 46-54.

⁷ Por. Kohlberg Lawrence and Elfenbein Donald, The Development of Moral Judgments Concern I NG Capital Punishment, *American Journal of Orthopsychiatry*. 45(4), July 1975, pp. 614-640; Haan, Langer, Kohlberg, 1976.

2. Na początku Kohlberg opisywał wyniki badań empirycznych i formułował pewne wnioski⁸, później zaczął budować teorię nazywając ją różnie: „developmental theory”⁹, „cognitive-developmental theory”¹⁰, „moral development theory”¹¹.
3. Na początku Kohlberg mówił o „typach zorientowania na wartości”, nie wartościując ich, które są lepsze, a które gorsze. Później mówił o „etapach rozwoju moralnego” wyraźnie wskazując, że człowiek rozwijając się przechodzi od niższych etapów rozwoju do wyższych.
4. W swoich badaniach Kohlberg używał przykładów dylematów moralnych i dyskutował na ich temat z dziećmi. Na początku były to rozmowy nagrywane na magnetofonie i trwające około dwóch godzin¹², później podjęto próbę standaryzacji procedury badań i stworzono Moral Judgment Interview - MJI¹³.

Jednym z ważnych ograniczeń podejścia Kohlberga była procedura identyfikowania etapu rozwoju moralnego określonej osoby – wywiady wymagały wiele czasu i zaangażowania doświadczonych badaczy. Chyba głównie dlatego powstało podejście Resty, gdzie wykorzystywane są kwestionariusze ankiet, umożliwiające badanie dużej liczby osób ze stosunkowo małym zaangażowaniem ze strony badającego, badania mogą także prowadzić osoby bez specjalnych kwalifikacji.

Współcześnie wykorzystywane jest głównie podejście Resty¹⁴ do oceny poziomu rozwoju moralnego badanych osób. Są gotowe ankiety – test DIT – i ustalone procedury umożliwiające badanie na przykład pracowników w organizacjach, studentów na uczelniach. Można

⁸ Por. Kohlberg Lawrence, The Development of

⁹ Por. Kohlberg Lawrence and Elfenbein Donald, The Development of Moral Judgments Concern I NG Capital Punishment, American Journal of Orthopsychiatry. 45(4), July 1975, pp. 614-640.

¹⁰ Por. Kohlberg Lawrence, Moral Education for a Society in Transition, Educational Leadership, October 1975, pp. 46-54..

¹¹ Por. Tapp June L., Kohlberg Lawrence, Developing Senses of Law and Legal Justice, Journal of Social Issues, Vol. 27, No. 2, 1971; Kohlberg Lawrence; Hersh Richard H., Moral Development: A Review of the Theory, Theory into Practice, Vol. 16, No. 2, Moral Development. (Apr., 1977), pp. 53-59.

¹² Por. Kohlberg Lawrence, The Development of

¹³ Por. Weber James, Welcoming Another CMD Instrument the MES: But don't Throw Out the MJI or DIT Just Yet, Commentary on "The Empirical Performance of Cognitive Moral Development in Predicting Behavioral Intent" D. P. Robin, G. Gordon, C. Jordan, & R. E. Reidenbach, 1996. Business Ethics Quarterly, Volume 6. Issue 4., pp. 517-522.; Elm, Dawn R; Weber, James, Measuring moral judgment: The moral judgment interview or the defining issues Test? Journal of Business Ethics; May 1994; 13, 5, pp. 341-355.

¹⁴ Por. Rest James, Thoma Stephen J., Narvaez Darcia, and Bebeau Muriel J., Alchemy and Beyond: Indexing the Defining Issues Test, Journal of Educational Psychology, 1997, Vol. 89, No. 3, 498-507; Rest James, Narvaez Darcia, Bebeau Muriel, Thoma Stephen, A Neo-Kohlbergian Approach: The DIT and Schema Theory, Educational Psychology Review, Vol. 11, No. 4, 1999; Rest James R. and Narvaez Darcia, Thoma Stephen J., Bebeau Muriel J., DIT2: Devising and Testing a Revised Instrument of Moral Judgment, Journal of Educational Psychology, 1999, Vol. 91, No. 4, 644-659.

porównywać osoby z różnych kręgów kulturowych, osoby religijne i ateistów, kobiety i mężczyźni.

Podejście Resta nie umożliwia jednak identyfikowania etapu rozwoju moralnego badanych osób. Umożliwia jedynie porównanie, czy rozwój moralny danej osoby (lub grupy osób) jest wyższy lub niższy od innej. Używany jest do tego celu współczynnik *P*, który jest obliczany jako procent gotowości badanej osoby do użycia piątego lub szóstego poziomu wnioskowania moralnego¹⁵.

3. Moralność i religijność

Teoria Kohlberga jest szczególnie popularna w Stanach Zjednoczonych i wykorzystywano ją wielokrotnie do badań i porównań rozwoju moralnego różnych grup osób. Porównywano także między innymi rozwój moralny osób religijnych i niereligijnych. Przykładowo według Sabina¹⁶ test DIT był używany wielokrotnie w odniesieniu do chrześcijan. Zazwyczaj rozwój moralny tej grupy był oceniany na takim samym poziomie jak średnia narodowa. Wahrman¹⁷ badał uczniów szkół średnich wyznających różne religie i nie znalazł związku moralności z religijnością. Jednak według wielu źródeł chrześcijanie zostali ocenieni poniżej średniej. Przykładowo Tatum et al.¹⁸ badali w USA zależność między przynależnością religijną i rozwojem moralnym studentów pierwszego roku studiów (osoby w wieku około 18 lat) z wykorzystaniem testu DIT. Rezultaty wskazują, że osoby, które nie określiły się jako religijne, miały istotnie wyższy wskaźnik *P* ($M = 45,2$) niż osoby, które się deklarowały jako katolicy, ($M = 36,1$) lub protestanci ($M = 38,6$).

¹⁵ Por. Robin Donald P., Gordon Gus, Jordan Charles, and Reidenbach Eric R., The Empirical Performance of Cognitive Moral Development in Predicting Behavioral Intent, 1996. Business Ethics Quarterly, Volume 6, Issue 4, pp. 493-515

¹⁶ Por. Sabin Bruce M., A Faith-Based Program Evaluation: Moral Development of Seminary Students at the Louisiana State Penitentiary, A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Education in the Department of Educational Research, Technology, and Leadership in the College of Education at the University of Central Florida Orlando, Florida Spring Term 2006.

¹⁷ Por. Wahrman, I.S. (1981, July). The relationship of dogmatism, religious affiliation, and moral judgment development. Journal of Psychology and Christianity 108(2): 151-154.

¹⁸ Por. Tatum Jerry L., Foubert John D., Fuqua Dale R., Ray Christopher M., The Relationship Between First Year College Men's Religious Affiliation and Their Moral Development, College Student Affairs Journal, Volume 31(2), 2013, pp. 101-110.

Niektórzy badacze zwracają jednak uwagę na pewne ograniczenia teorii Kohlberga odnośnie oceny poziomu rozwoju moralnego ludzi religijnych¹⁹. Przykładowo Lawrence²⁰ badała fundamentalistów religijnych wykorzystując test DIT i odkryła, że niektórzy ludzie preferują bardziej 4 etap rozwoju moralnego niż etapy poziomu post konwencjonalnego, ponieważ etap 4 daje poczucie harmonii z ich odczuciami religijnymi. Podobnie ujmuje to Richards pisząc, „wyniki wielu badań sugerują, że ludzie religijni i konserwatywni mają tendencję do większego preferowania etapu 4 wnioskowania moralnego”²¹. Pewnym wytłumaczeniem jest tu sama konstrukcja testu DIT, ponieważ bada on (wykorzystując współczynnik *P*) stopień preferowania przez daną osobę fazy post konwencjonalnej rozwoju moralnego.²²

4. Wartości i ich hierarchia

Pojęcie etyka jest przez wielu autorów utożsamiane z pojęciem moralność²³. Według Singera²⁴ w ramach etyki rozpatrywane są „wartości” i „reguły”. „Wartości” umożliwiają dokonywanie różnych wyborów, które mieszczą się w określonych ramach etycznych. Reguły są przestrzegane lub nie. Przykładem reguły jest „nie zabijaj”. Przykładem wartości jest „dobroczynność” (charity).

Rokeach zaproponował listę 36 wartości i podzielił je na dwie grupy²⁵. *Wartości ostateczne* (18) (terminal) (np. wolność, równość, szczęście) oznaczają pożądane stany docelowe ludzkiego życia. Są to cele, jakie człowiek chciałby osiągnąć w swoim życiu, i mogą być one różne dla różnych grup ludzi i różnych kultur. Wartości instrumentalne (18) opisują preferowane sposoby zachowań służące osiągnięciu wartości terminalnych, a raczej cechy konkretnej osoby, np. ambitny, tolerancyjny, radosny. Podobną listę 56 wartości stworzył

¹⁹ Por. Scott Richards P., Davison Mark L., Religious Bias in Moral Development Research: A Psychometric Investigation, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1992, 31 (4): 467-485.

²⁰ Por. Lawrence, Jeanette A. 1979 The component procedures of moral judgment making. Ph.D. diss., University of Minnesota, Minneapolis. Dissertation Abstracts International 40:896B.

²¹ Por. Scott Richards P., The Relation between Conservative Religious Ideology and Principled Moral Reasoning: A Review, *Review of Religious Research*, Vol. 32, No. 4 (Jun., 1991), pp. 359-368.

²² Por. Robin Donald P., Gordon Gus, Jordan Charles, and Reidenbach Eric R., The Empirical Performance of Cognitive Moral Development in Predicting Behavioral Intent, 1996. *Business Ethics Quarterly*, Volume 6, Issue 4, pp. 493-515

²³ Por. Baumsteiger Rachel and Chenneville Tiffany, McGuire Joseph F., The Roles of Religiosity and Spirituality in Moral Reasoning, *Ethics & Behavior*, 2013, 23(4), 266–277

²⁴ Por. Singer Peter. *Practical Ethics*, Cambridge University Press, 1993, The Edinburgh Building, Cambridge CB2 2RU, UK

²⁵ Por. Rokeach Milton, Value Systems in Religion, *Review of Religious Research*, Vol. 11, No. 1 (Autumn, 1969), pp. 3-23

Kohlberg i podzielił je także na „terminalne” (30 elementów) i „instrumentalne” (26 elementów).

Porównanie koncepcji wartości u Singera i Kohlberga a także u Roekacha i Schwartza przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Pozycja wartości u Kohlberga i u Schwartza

Rozwój moralny – Singer ²⁶ , Kohlberg ²⁷	Wartości – Rokeach ²⁸ , Schwartz ²⁹
Wartości: Umożliwiają dokonywanie wyborów w określonych ramach etycznych. Przykładem wartości jest „dobroczynność”	Wartości terminalne: Opisują pożądane stany ostateczne ludzkiej egzystencji. Przykłady: równość, mądrość.
Reguły: Reguły są albo przestrzegane, albo nieprzestrzegane. Przykładem reguły jest „nie zabijaj”.	Wartości instrumentalne: opisują preferowane sposoby zachowań. Przykłady: uczciwy, ambitny.

Przez wiele lat Kohlberg badał znaczenie zaproponowanych przez siebie 56 wartości przy wykorzystaniu kwestionariusza SVS (Schwartz’s Values Survey) stosując 9 punktową skalę oceny. W kolejnym etapie Schwartz stosując metodę skalowania wielowymiarowego pogrupował wartości tworząc 10 grup, przy czym nie wszystkie w 56 wartości znalazły się w zaproponowanych grupach – zrezygnował z 11 wartości. W każdej z grup znalazły się zarówno wartości terminalne jak i instrumentalne. Następnie Schwartz nadał grupom nazwy opierając się na tym, jakie wartości znalazły się w poszczególnych grupach. O ile skalowanie wielowymiarowe było przeprowadzone w sposób metodyczny, o tyle podział na grupy i nadanie im nazw było inwencją Schwartza. Schwartz zaproponował 10 wyróżnionych przez siebie grupom wartości następujące nazwy: decydowanie o sobie, stymulacja, hedonizm, osiągnięcia, władza, bezpieczeństwo, konformizm, tradycja, życzliwość, uniwersalizm.

W kolejnym etapie badań Schwartz stworzył nowe narzędzie badania wartości, mianowicie PVQ (Portrait Values Questionnaire). Jego zdaniem kwestionariusz SVS był zbyt skomplikowany dla ludzi, którzy nie zdobyli odpowiedniego wykształcenia, a także dla ludzi młodych. Tworząc kwestionariusz PVQ Schwartz budował opisy osób „pasujących” do wyróżnionych przez siebie 10 grup wartości. Na początku było to 40 portretów, później w

²⁶ Por. Singer Peter. Practical Ethics, Cambridge University Press, 1993, The Edinburgh Building, Cambridge CB2 2RU, UK

²⁷ Por. Kohlberg, L. (Ed.). (1981). Essays on Moral Development. New York: Harper and Row

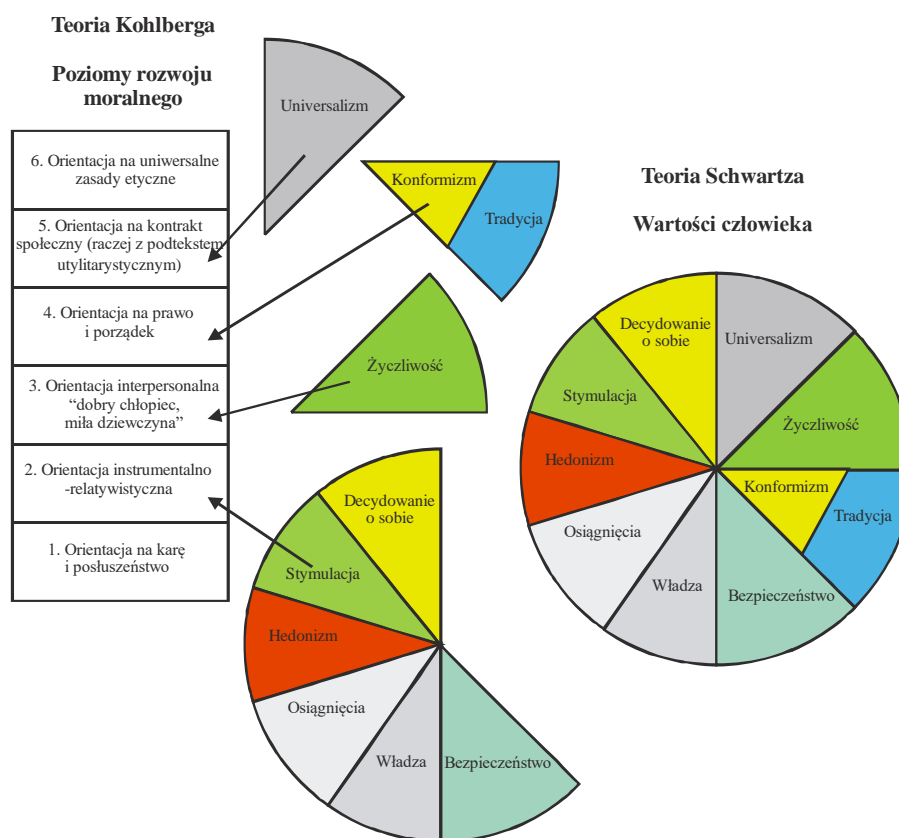
²⁸ Por. Rokeach Milton, Value Systems in Religion, Review of Religious Research, Vol. 11, No. 1 (Autumn, 1969), pp. 3-23

²⁹ Por. Struch Naomi, Schwartz Shalom H. and van der Kloot Willem A., Meanings of Basic Values for Women and Men: A Cross-Cultural Analysis, Personality and Social Psychology Bulletin, 2002 28: 16, pp. 16-28

wyniku realizacji projektu ESS (European Social Survey) liczbę portretów zredukowano do 21.³⁰

5. Badanie moralności przy wykorzystaniu hierarchii wartości

Proponowane tu podejście polega na wykorzystaniu hierarchii wartości określonej osoby do oceny etapu jej rozwoju moralnego. Badana grupa, to studenci kierunku zarządzanie, których określa się także „przyszłymi liderami biznesu”. Na rys. 1 przedstawiono koncepcję tego podejścia.

Rys. 1. Połączenie teorii Kohlberga i Schwartza

Bardziej szczegółowe połączenie tych dwóch teorii pokazano w tabeli 2.

Tabela 2. Połączenie teorii Kohlberga i Schwartza

Wartości (Schwartz)	Grupa wartości (Schwartz)	Portrety z PVQ (Schwartz)	Etap rozwoju moralnego (Kohlberg)
5. Wolność (wolność działań i myśli) 16. Kreatywność (wyjątkowość, wyobraźnia) 31. Niezależny (polegający na samym sobie, samowystarczalny)	Decydowanie o sobie	Ważne jest dla niego wymyślanie nowych idei i bycie kreatywnym. Lubi robić różne rzeczy na swój własny, oryginalny sposób. Ważne jest dla niego samodzielne decydowanie	2. Orientacja instrumentalno-relatywistyczna

³⁰ Por. Knoppen Desirée; Saris Willem, Evaluation of the Portrait Values Questionnaire using SEM: A New ESS Proposal, Paper prepared for the QMSS2 seminar at Bolzano (Bozen), Italy, June 11-12, 2009.

41. Wybierający własne cele (niezależny w stawianiu sobie celów) 53. Ciekawy (interesujący się wszystkim, badający)		odnośnie tego, co ma robić. Lubi być wolny i niezależny od innych.	
9. Ekscytujące życie (stymulujące doświadczenia) 25. Zróżnicowane życie (wypełnione wyzwaniem, nowościami i zmianami) 37. Odważny (poszukujący wyzwań, zagrożeń)	Stymulacja	Poszukuje przygód i lubi podejmować ryzyko. Chciałby mieć ekscytujące życie. Lubi niespodzianki i zawsze poszukuje nowych rzeczy do zrobienia. Jego zdaniem należy robić w życiu wiele różnych rzeczy.	2. Orientacja instrumentalno-relatywistyczna
4. Przyjemność (zaspokojenie własnych potrzeb) 50. Cieszący się życiem (znajdujący upodobanie w dobrym jedzeniu, seksie, wypoczynku itd.)	Hedonizm	Ważna jest dla niego dobra zabawa. Lubi sobie dogadzać. Wykorzystuje każdą szansę, aby się dobrze bawić. Lubi robić rzeczy, które są dla niego przyjemne.	2. Orientacja instrumentalno-relatywistyczna
34. Ambitny (ciężko pracujący, mający duże aspiracje) 39. Wpływowy (mający wpływ na ludzi i wydarzenia) 43. Sprawny (kompetentny, efektywny, skuteczny) 55. Skuteczny (osiągający cele)	Osiągnięcia	Ważne jest dla niego odnoszenie sukcesów. Ma nadzieję, że ludzie będą zauważać jego osiągnięcia. Ważne jest dla niego pokazywanie swoich możliwości. Chce, aby ludzie podziwiali to, co robi.	2. Orientacja instrumentalno-relatywistyczna
3. Władza społeczna (wywieranie wpływu na innych, dominacja) 12. Bogactwo (pozycja materialna, pieniądze) 27. Autorytet (prawo kierowania innymi lub wydawania poleceń) 46. Chroniący swój wizerunek społeczny (chroniący swoją „twarz”)	Władza	Ważne jest dla niego, aby był bogaty. Chciałby mieć dużo pieniędzy i drogich rzeczy. Ważne jest dla niego, aby inni traktowali go z szacunkiem. Chciałby, aby ludzie robili to, co im każe.	2. Orientacja instrumentalno-relatywistyczna
8. Porządek społeczny (stabilność społeczeństwa) 13. Bezpieczeństwo narodowe (obrona mojego kraju przed wrogami) 15. Wymiana korzyści (unikanie długów wdzięczności) 22. Bezpieczeństwo rodziny (bezpieczeństwo osób, które kocham) 56. Czysty (schludny, uporządkowany)	Bezpieczeństwo	Ważne jest dla niego, aby władze zagwarantowały bezpieczeństwo w obliczu wszystkich zagrożeń. Chce, aby państwo było silne i mogło bronić swoich obywateli. Ważne jest dla niego życie w bezpiecznym otoczeniu. Unika wszystkiego, co mogłoby zagrozić jego bezpieczeństwu.	2. Orientacja instrumentalno-relatywistyczna
11. Uprzejmość (grzeczność, dobre maniere)	Konformizm	Wierzy, że ludzie powinni robić to, co im się każe. Jego zdaniem należy zawsze przestrzegać zasad, nawet wtedy, gdy nikt tego nie widzi.	4. Moralność podporządkowania się autorytetom

<p>18. Poszanowanie tradycji (zachowanie dawnych zwyczajów)</p> <p>20. Samodyscyplina (samokontrola, odporność na pokusy)</p> <p>32. Wyważony (unikający ekstremalnych uczuć i działań)</p> <p>36. Skromny (pokorny, potulny)</p> <p>40. Uznający znaczenie rodziców i ludzi starszych (okazujący respekt)</p> <p>44. Akceptujący swoje miejsce w życiu (podporządkowujący się warunkom życia)</p> <p>47. Posłuszny (obowiązkowy, wypełniający zobowiązania)</p> <p>51. Pobożny (zachowujący wiarę religijną i przykazania)</p>	<p>Tradycja</p>	<p>Uważa, że zawsze należy zachowywać się odpowiednio. Chce unikać robienia czegokolwiek, co w opinii innych byłoby niewłaściwe.</p> <p>Ważna jest dla niego tradycja. Próbuje stosować się do zasad przekazywanych przez własną religię i rodzinę.</p> <p>Ważne jest dla niego bycie skromnym i pokornym. Próbuje nie zwracać na siebie uwagi.</p>	<p>4. Moralność podporządkowania się autorytetom</p>
<p>33. Lojalny (wierny swoim przyjaciołom, grupie)</p> <p>45. Uczciwy (szczerzy, serdeczny)</p> <p>49. Wspierający (pracujący na rzecz innych)</p> <p>52. Odpowiedzialny (godny zaufania, niezawodny)</p> <p>54. Poblążliwy (chcący przebaczać innym)</p>	<p>Życzliwość</p>	<p>Ważne jest dla niego pomaganie ludziom, którzy są obok. Chce się troszczyć o ich pomyślność.</p> <p>Ważne jest dla niego bycie lojalnym wobec przyjaciół. Chce się poświęcać ludziom, którzy są dla niego bliscy.</p>	<p>3. Moralność dobrego chłopca - podtrzymywanie dobrych relacji z innymi i ich aprobaty</p>
<p>1. Równość (takie same szanse dla wszystkich)</p> <p>17. Pokój na świecie (świat wolny od wojen i konfliktów)</p> <p>24. Zgodność z naturą (harmonia z naturą)</p> <p>26. Wiedza (dojrzałe zrozumienie życia)</p> <p>29. Piękno (piękno natury i sztuki)</p> <p>30. Sprawiedliwość społeczna (naprawianie krzywd, troska o słabszych)</p> <p>35. Liberalny (tolerancyjny dla innych idei i przekonań)</p> <p>38. Chroniący otoczenie (dbający o naturę)</p>	<p>Uniwersalizm</p>	<p>Ważne jest dla niego słuchanie ludzi, którzy mają inne poglądy. Nawet gdy się z nimi nie zgadza, zawsze się stara ich zrozumieć.</p> <p>Mocno wierzy, że ludzie powinni dbać o przyrodę. Ważna jest dla niego troska o środowisko.</p> <p>Jego zdaniem jest ważne, aby wszyscy ludzie na świecie byli traktowani tak samo. Wierzy, że każdy powinien mieć takie same szanse życiowe.</p>	<p>5. Moralność kontraktu i demokratycznie zaakceptowanych zasad (praw)</p>

Źródło: opracowanie własne. W pierwszej kolumnie zachowano numerację wartości według Schwartza

6. Sformułowanie hipotez

Biorąc pod uwagę przedmiot opisywanych tu badań przedstawiony w tytule, pierwsza hipoteza dotyczy związku między religijnością i moralnością. W formie tradycyjnej hipotezy zerowej można ją przedstawić jako:

H1: Nie ma różnicy w etapie rozwoju moralnego między osobami, które deklarują się jako religijne i tymi, które deklarują się jako niereligijne.

Druga hipoteza dotyczy związku między etapem rozwoju moralnego i poziomem religijności, i można ją przedstawić jako:

H2: Nie ma różnicy w etapie rozwoju moralnego pomiędzy osobami, które deklarują wysoki poziom religijności, średni poziom religijności, niski poziom religijności i osobami deklarującymi że nie są religijne.

Można uznać, że przedstawione powyżej prawidłowości nie zależą od rodzaju religii, w związku z tym można sformułować kolejną hipotezę:

H3: Nie ma różnicy poziomu rozwoju moralnego pomiędzy osobami deklarującymi różne religie i osobami deklarującymi, że nie są religijne.

7. Wyniki badań własnych

Badania z wykorzystaniem papierowych kwestionariuszy ankiet przeprowadzono w pięciu krajach: Polska, Bułgaria, Włochy, Taiwan i USA. Respondentami byli studenci kierunku zarządzanie i kierunków pokrewnych (w różnych krajach stosowane jest różne nazewnictwo). Komisja etyczna na Uniwersytecie w Nowym Orleanie nie zgodziła się, aby studentów pytać o rodzaj wyznawanej religii, można było jedynie zapytać o poziom religijności. W zbadanej populacji było w sumie 1093 osoby z czego 906 (82,98%) zadeklarowało się jako religijne a 187 jako niereligijne.

Poziom rozwoju moralnego badany był z wykorzystaniem dwóch różnych wskaźników dających taki sam poziom statystycznej ufności wyników, ale różniących się „czułością” i obrazowością rezultatów. Wskaźnik pierwszy był kalkulowany według następującej formuły³¹:

³¹ Por. Marek Pawlak, (2018), Poziom moralności przyszłych liderów biznesu - międzynarodowe porównania. Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej, Organizacja i Zarządzanie, nr 78, ss. 151-168.

$$MDI_1 = \frac{r_2 + 2r_3 + 3r_4 + 4r_5}{r_2 + r_3 + r_4 + r_5}$$

gdzie:

MDI_1 – Wskaźnik rozwoju moralnego (Moral Development Index);

r_i – średnia gradacja określonego etapu rozwoju moralnego w skali 1-6 „w jakim stopniu opisywana osoba jest podobna do Ciebie” z kwestionariusza PVQ. $i = 2, 3, 4, 5$. Należy zauważyć, że wartości średnie uwzględniają różną liczbę pytań z kwestionariusza PVQ przypisanych do różnych etapów rozwoju (12, 2, 4 i 3) (tabela 2).

Wskaźnik drugi był obliczany według następującej formuły³²:

$$MDI_2 = 3(r_5 - r_2) + 2(r_5 - r_3) + (r_5 - r_4) + 2(r_4 - r_2) + (r_4 - r_3) + (r_3 - r_2)$$

Ten wskaźnik ma przypisane wagi w zależności od różnic pomiędzy indywidualnymi etapami rozwoju. Wartości MDI_2 mogą być ujemne lub dodatnie, przy czym wartości dodatnie wskazują na wyższy poziom rozwoju moralnego, a ujemne świadczą o preferencjach hedonistycznych.

Weryfikacja H1: Nie ma różnicy w etapie rozwoju moralnego między osobami, które deklarują się jako religijne i tymi, które deklarują się jako niereligijne.

W tabelach 3 i 4 przedstawiono wyniki testu na różnice średnich dwóch zmiennych dla wskaźników MDI_1 i MDI_2 .

Tabela 3. MDI_1 i MDI_2 dla osób religijnych i niereligijnych

	N	Średnia	
		MDI_1	MDI_2
Osoby religijne	1020	2,47562149	-1,41029412
Osoby niereligijne	187	2,47557227	-1,42780749
Razem	1207		

Tabela 4. Test t różnicy średnich dla osób religijnych i niereligijnych

	t	df	Istotność (dwustronna)	Różnica średnich
MDI_1	,265	240,787	,791	,002012778
MDI_2	,036	250,244	,971	,017513369

³² Por. Dinah Payne, Marek Pawlak, Sathiadev Mahesh, (2018) The Moral Development Index of Future Business Leaders: A Study on the Impact of Changes in Economic Systems and Gender, Journal of Business and Management, Vol. 24, No. 1, pp. 49-78

Jak wskazują wyniki testu, nie ma statystycznie istotnych różnic poziomu rozwoju moralnego osób religijnych i niereligijnych.

Weryfikacja H2: Nie ma różnicy w etapie rozwoju moralnego pomiędzy osobami, które deklarują wysoki poziom religijności, średni poziom religijności, niski poziom religijności i osobami deklarującymi, że nie są religijne.

W celu weryfikacji tej hipotezy przeprowadzono test istotności różnic wielu średnich, wyniki w tabelach 5 i 6.

Tabela 5. Wskaźniki MDI_1 i MDI_2 dla osób deklarujących różny poziom religijności

Wskaźnik	Poziom religijności	N	Średnia	Odchylenie standardowe
MDI_1	Wysoki	174	2,49399143	,078355355
	Średni	574	2,47997077	,082660621
	Niski	271	2,46099099	,092172221
	Brak	186	2,47431615	,097742688
	Razem	1205	2,47685402	,087245889
MDI_2	Wysoki	174	-,24425287	5,559124797
	Średni	574	-1,27700348	5,744935769
	Niski	271	-2,47601476	5,994007531
	Brak	186	-1,51612903	6,214826045
	Razem	1205	-1,43443983	5,882276772

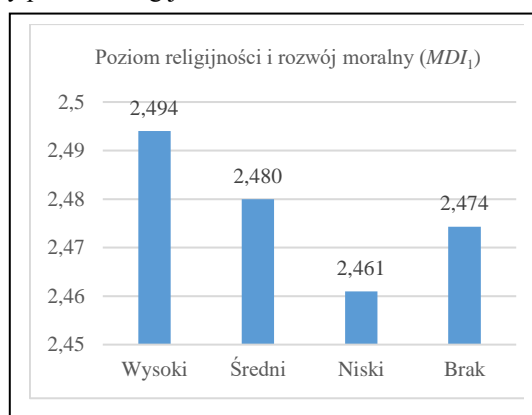

Tabela 6. Jednoczynnikowa ANOVA dla osób deklarujących różny poziom religijności

Jednoczynnikowa ANOVA						
		Suma kwadratów	df	Średni kwadrat	F	Istotność
MDI_1	Między grupami	,126	3	,042	5,584	,001
	Wewnątrz grup	9,039	1201	,008		
	Ogółem	9,165	1204			
MDI_2	Między grupami	555,949	3	185,316	5,415	,001
	Wewnątrz grup	41103,871	1201	34,225		
	Ogółem	41659,821	1204			

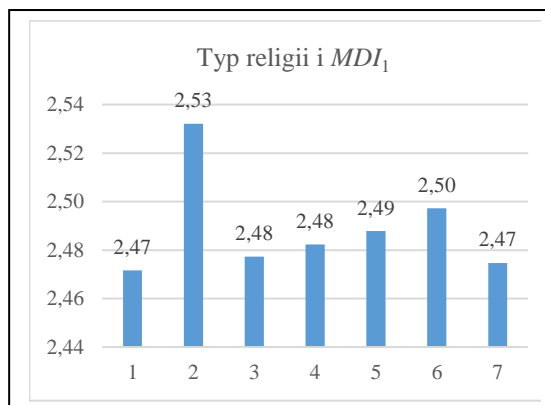
Wyniki testu wskazują na odrzucenie hipotezy zerowej, czyli możemy powiedzieć, że istnieją statystycznie istotne różnice poziomu rozwoju moralnego pomiędzy osobami, które deklarują wysoki, średni, niski poziom religijności i osobami deklarującymi, że nie są religijne.

Weryfikacja H3: Nie ma różnicy poziomu rozwoju moralnego pomiędzy osobami deklarującymi różne religie i osobami deklarującymi, że nie są religijne.

Wyniki weryfikacji tej hipotezy przedstawiono w tabelach 7 i 8.

Tabela 7. Wskaźniki MDI_1 dla osób deklarujących różny poziom religijności

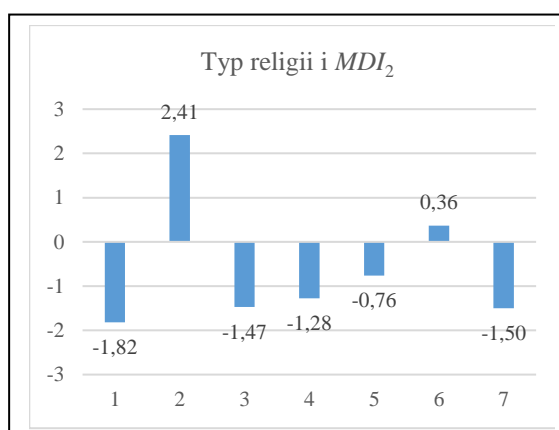
	Typ religii	N	Średnia	Odchylenie standardowe
MDI_1	1	693	2,47166592	,086457243
	2	17	2,53213851	,056150638
	3	77	2,47732611	,087673210
	4	9	2,48225145	,042270813
	5	56	2,48780807	,052394855
	6	55	2,49718947	,091061410
	7	187	2,47466899	,097251845
	Razem	1094	2,47571388	,087033476

Tabela 8. Jednoczynnikowa ANOVA poziomu różnic MDI_1 dla osób deklarujących różne religie

Jednoczynnikowa ANOVA		Suma kwadratów	df	Średni kwadrat	F	Istotność
MDI_1	Między grupami	,100	6	,017	2,211	,040
	Wewnątrz grup	8,179	1087	,008		
	Ogółem	8,279	1093			

Tabela 7. Wskaźniki MDI_2 dla osób deklarujących różny poziom religijności

	Typ religii	N	Średnia	Odchylenie standardowe
MDI_2	1	693	-1,81818182	5,852422910
	2	17	2,41176471	4,191640841
	3	77	-1,47402597	6,064833980
	4	9	-1,27777778	2,948634335
	5	56	-,75892857	3,636920615
	6	55	,03636364	6,358760758
	7	187	-1,49732620	6,187808280
	Razem	1094	-1,52148080	5,847344797

Tabela 8. Jednoczynnikowa ANOVA poziomu różnic MDI_2 dla osób deklarujących różne religie

Jednoczynnikowa ANOVA		Suma kwadratów	df	Średni kwadrat	F	Istotność
MDI_2	Między grupami	490,862	6	81,810	2,411	,025
	Wewnątrz grup	36880,384	1087	33,929		
	Ogółem	37371,245	1093			

Wyniki tego testu nie są tak jednoznaczne jak poprzedniego. Tutaj jedynie z prawdopodobieństwem 0,960 (dla MDI_1 zaś dla MDI_2 jest to prawdopodobieństwo 0,975) można odrzucić hipotezę zerową i stwierdzić, że istnieją różnice poziomu rozwoju moralnego

osób w zależności od wyznawanej przez nich religii. Aby tę kwestię dokładniej zbadać, przeprowadzono test porównania średnich parami. Wyniki pokazano w tabeli 9.

Tabela 9. Poziom ufności różnic rozwoju moralnego pomiędzy grupami religijności przy wykorzystaniu wskaźnika MDI_1

Typ religii	1	2	3	4	6	7	8
1.	X	,000	,592	,483	,040	,049	,702
2.		x	,003	,019	,008	,063	,001
3.			x	,779	,392	,212	,829
4.				x	,730	,432	,639
5.					x	,509	,190
6. Inna religia						x	,116
7. Brak religii							x

Jak wskazują analizy, najbardziej z punktu widzenia rozwoju moralnego różnią się od pozostałych osoby deklarujące religię 2. Można także odnotować, że osoby te są najbardziej rozproszone poświecie, co zilustrowano w tabeli 10.

Tabela 10. Struktura religijności

Typ religii	Europa 1	%	Europa 2	%	Europa 3	%	Azja	%	Razem	%
1. Katolicy	613	93,30%	4	3,57%	68	81,93%	8	3,31%	693	63,35%
2. Protestanci	1	0,15%	4	3,57%	1	1,20%	11	4,55%	17	1,55%
3. Prawosławni	9	1,37%	65	58,04%	1	1,20%	2	0,83%	77	7,04%
4. Muzułmanie	0	0,00%	9	8,04%	0	0,00%	0	0,00%	9	0,82%
5. Buddyści	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	56	23,14%	56	5,12%
6. Inna religia	10	1,52%	7	6,25%	1	1,20%	37	15,29%	55	5,03%
7. Brak religii	24	3,65%	23	20,54%	12	14,46%	128	52,89%	187	17,09%
Razem	657	100,00%	112	100,00%	83	100,00%	242	100,00%	1094	100,00%

Badania były prowadzone w trzech krajach europejskich i w jednym azjatyckim. Przeprowadzono także badania w USA, ale, jak to zaznaczono wcześniej, tu komisja etyczna nie pozwoliła na zadanie pytania na temat wyznawanej religii, można było jedynie zapytać o poziom religijności.

8. Dyskusja wyników

Potwierdziły się wyniki osiągnięte przez innych badaczy i wskazujące, że nie ma różnic poziomu rozwoju moralnego pomiędzy osobami deklarującymi, że są religijne i pozostałymi osobami.

Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę poziom religijności, to uzyskane wyniki wskazują, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy osobami deklarującymi wysoki, średni, niski poziom religijności i osobami deklarującymi, że nie są religijne. Można zatem sądzić, że samo zadeklarowanie religijności nie różnicuje ludzi z punktu widzenia ich poziomu rozwoju moralnego.

Osoby deklarujące wysoki poziom religijności są na wyższym poziomie rozwoju moralnego niż pozostałe. W tabelach 11 i 12 przedstawiono statystyki uzasadniające ten dodatkowy wniosek

Tabela 11. Porównanie osób deklarujących wysoki poziom religijności i pozostałych

	<i>N</i>	Średnia	Odchylenie standardowe	Błąd standardowy średniej
<i>MDI₁</i>	Osoby deklarujące wysoki poziom religijności	174	2,49399143	,078355355
	Pozostałe osoby	1031	2,47396177	,088365914
<i>MDI₂</i>	Osoby deklarujące wysoki poziom religijności	174	-,24425287	5,559124797
	Pozostałe osoby	1031	-1,63530553	5,914058853

Tabela 12. Wyniki testu *t* różnic średnich osób deklarujących wysoki poziom religijności i pozostałych

	<i>t</i>	<i>df</i>	Istotność (dwustronna)	Różnica średnich	Błąd standardowy różnicy
<i>MDI₁</i>	-3,060	253,278	,002	-,020029662	,006546647
<i>MDI₂</i>	-3,025	243,905	,003	-1,391052655	,459927032

Różnice są tu istotne statystycznie dla obu rozpatrywanych wskaźników *MDI₁* i *MDI₂*. Wydaje się to być najważniejszy wniosek z przeprowadzonych i opisywanych tutaj badań. Osoby deklarujące wysoki poziom religijności są na wyższym poziomie rozwoju moralnego niż pozostałe.

Nie stwierdzono różnic poziomu rozwoju moralnego pomiędzy osobami deklarującymi różne religie i osobami deklarującymi, że nie są religijne (Hipoteza 3). Uzyskany stopień ufności w teście różnic wariancji ANOVA na poziomie 0,040 i 0,025 nie uprawnia do jednoznacznego odrzucenia hipotezy zerowej. Jednak, jak pokazały bardziej szczegółowe analizy, w szczególności osoby deklarujące, że są protestantami istotnie różnią się od prawie wszystkich

pozostałych grup z punktu widzenia rozwoju moralnego. Z jednej strony jest to grupa najmniej liczna (oprócz muzułmanów) w badanej populacji, z drugiej strony dość rozrzucona terytorialnie – przy czym najwyższy odsetek osób deklarujących tą religię odnotowano w Azji. Wydaje się, że ten aspekt wymaga dalszych badań w krajach typowo protestanckich.

Nie potwierdziły się obawy sygnalizowane przez niektórych badaczy (np. Richardsa i Davidsona³³), że teoria Kohlberga w jakiś sposób dyskryminuje osoby religijne. Być może to zjawisko dotyczy osób ortodoksyjnie religijnych. W badanej tu grupie studentów osoby te raczej nie występowały. Raczej odnotowano zjawisko odwrotne. Wyniki badań wskazują, że osoby deklarujące wysoki poziom religijności są na wyższym poziomie rozwoju religijnego (plasują się częściej na postkonwencjonalnym poziomie rozwoju moralnego) niż pozostałe, co, jak już wcześniej sygnalizowano, wydaje się być najważniejszym wnioskiem z przeprowadzonych tu badań.

Bibliografia

Baumsteiger Rachel and Chenneville Tiffany, McGuire Joseph F., The Roles of Religiosity and Spirituality in Moral Reasoning, *Ethics & Behavior*, 2013, 23(4), 266–277

Elm, Dawn R; Weber, James, Measuring moral judgment: The moral judgment interview or the defining issues Test? *Journal of Business Ethics*; May 1994; 13, 5, pp. 341-355.

Haan Norma, Langer Jonas, Kohlberg Lawrence, Family Patterns of Moral Reasoning, *Child Development*, 1976, 47, 1204-1206

Knoppen Desirée; Saris Willem, Evaluation of the Portrait Values Questionnaire using SEM: A New ESS Proposal, Paper prepared for the QMSS2 seminar at Bolzano (Bozen), Italy, June 11-12, 2009

Kohlberg Lawrence, The Development of Children's Orientations Toward a Moral Order I. Sequence in the Development of Moral Thought, *Vita Humana* 1963; 6:11–33

Kohlberg Lawrence and Gilligan Carol, The Adolescent as a Philosopher: The Discovery of the Self in a Postconventional World, *Daedalus*, Vol. 100, No. 4, Twelve to Sixteen: Early Adolescence (Fall, 1971), pp. 1051-1086, Published by: The MIT Press on behalf of American Academy of Arts & Sciences, Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/20024046>

³³ Por. Scott Richards P., Davison Mark L., Religious Bias in Moral Development Research: A Psychometric Investigation, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1992, 31 (4): 467-485.

Kohlberg Lawrence, Moral Education for a Society in Transition, *Educational Leadership*, October 1975, pp. 46-54.

Kohlberg Lawrence and Elfenbein Donald, The Development of Moral Judgments Concern I NG Capital Punishment, *American Journal of Orthopsychiatry*. 45(4), July 1975, pp. 614-640.

Kohlberg Lawrence; Hersh Richard H., Moral Development: A Review of the Theory, *Theory into Practice*, Vol. 16, No. 2, Moral Development. (Apr., 1977), pp. 53-59.

Kohlberg, L. (Ed.). (1981). *Essays on Moral Development*. New York: Harper and Row.

Lawrence, Jeanette A. 1979 The component procedures of moral judgment making. Ph.D. diss., University of Minnesota, Minneapolis. Dissertation Abstracts International 40:896B.

Mulla Zubin R.; Krishnan Venkat R., Karma-Yoga: The Indian Model of Moral Development, *Journal of Business Ethics* (2014) 123:339–351

Pawlak Marek, (2018), Poziom moralności przyszłych liderów biznesu - międzynarodowe porównania. Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej, Organizacja i Zarządzanie, nr 78, ss. 151-168

Por. Payne Dinah, Pawlak Marek, Mahesh Sathiadev, (2018) The Moral Development Index of Future Business Leaders: A Study on the Impact of Changes in Economic Systems and Gender, *Journal of Business and Management*, Vol. 24, No. 1, pp. 49-78

Piaget Jean, *The Moral Judgment of the Child*, Routledge & Kegan Paul Ltd., London 1932

Rest James, Thoma Stephen J., Narvaez Darcia, and Bebeau Muriel J., Alchemy and Beyond: Indexing the Defining Issues Test, *Journal of Educational Psychology*, 1997, Vol. 89, No. 3, 498-507

Rest James, Narvaez Darcia, Bebeau Muriel, Thoma Stephen, A Neo-Kohlbergian Approach: The DIT and Schema Theory, *Educational Psychology Review*, Vol. 11, No. 4, 1999

Rest James R. and Narvaez Darcia, Thoma Stephen J., Bebeau Muriel J., DIT2: Devising and Testing a Revised Instrument of Moral Judgment, *Journal of Educational Psychology*, 1999, Vol. 91, No. 4, 644-659

Robin Donald P., Gordon Gus, Jordan Charles, and Reidenbach Eric R., The Empirical Performance of Cognitive Moral Development in Predicting Behavioral Intent, 1996. *Business Ethics Quarterly*, Volume 6, Issue 4, pp. 493-515

Rokeach Milton, Value Systems in Religion, *Review of Religious Research*, Vol. 11, No. 1 (Autumn, 1969), pp. 3-23

Sabin Bruce M., A Faith-Based Program Evaluation: Moral Development of Seminary Students at the Louisiana State Penitentiary, A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Education in the Department of Educational Research, Technology, and Leadership in the College of Education at the University of Central Florida Orlando, Florida Spring Term 2006

Scott Richards P., Davison Mark L., Religious Bias in Moral Development Research: A Psychometric Investigation, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1992, 31 (4): 467-485

Scott Richards P., The Relation between Conservative Religious Ideology and Principled Moral Reasoning: A Review, *Review of Religious Research*, Vol. 32, No. 4 (Jun., 1991), pp. 359-368

Scott Jonathan T., The Entrepreneur's Guide to Building a Successful Business, Experience and advice from hundreds of small business owners /operators in fourteen countries, Published by: EFMD aisbl, Rue Gachard 88 – Box 3 1050 Brussels, Belgium 2017

Singer Peter. Practical Ethics, Cambridge University Press, 1993, The Edinburgh Building, Cambridge CB2 2RU, UK

Struch Naomi, Schwartz Shalom H. and van der Kloot Willem A., Meanings of Basic Values for Women and Men: A Cross-Cultural Analysis, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2002 28: 16, pp. 16-28.

Tapp June L., Kohlberg Lawrence, Developing Senses of Law and Legal Justice, *Journal of Social Issues*, Vol. 27, No. 2, 1971

Tatum Jerry L., Foubert John D., Fuqua Dale R., Ray Christopher M., The Relationship Between First Year College Men's Religious Affiliation and Their Moral Development, *College Student Affairs Journal*, Volume 31(2), 2013, pp. 101–110.

Traiser Shanda, Eighmy Myron A., Moral Development and Narcissism of Private and Public University Business Students, *Journal of Business Ethics* (2011) 99:325–334

Wahrman, I.S. (1981, July). The relationship of dogmatism, religious affiliation, and moral judgment development. *Journal of Psychology and Christianity* 108(2): 151-154.

Weber James, Welcoming Another CMD Instrument the MES: But don't Throw Out the MJI or DIT Just Yet, *Commentary on "The Empirical Performance of Cognitive Moral Development in Predicting Behavioral Intent" D. P. Robin, G. Gordon, C. Jordan, & R. E. Reidenbach*, 1996. *Business Ethics Quarterly*, Volume 6. Issue 4., pp. 517-522.